

ד"ר ישראל אלדד / תשובה לנובך

דרכי בתרגום ניטשה

לא מאמר עתונאי ועל כן כץ מלה נשקלה שם שקול-היטב): לא כל זרתוסטרא כתוב בלשון ריטורית נבון אית. לפעמים אף הלשון המקראית באה ממש להטעים אנטי-ביבליות, באה לשם אירוניה ודוקא במקומות כאלה הקפדתי להביא לשון מקרא, כדי שהאירוניה תהא ברורה.

ובכלל דומני שאחד ההישגים של ספרותנו החדשה הוא בשבירת ה"בוקשיות האלה של שכבות סגנון ניות: לשון מקרא לתוד, לשון משיגה לתוד, לשון פיוט לתוד, לשון חיבונים לתוד, לשון מורש ומוסר לתוד. האמת היא שבגשחי למלאכה לא קיבלתי שום החלטה מלכתחילה לכתוב בסגנון זה או זה; וכאשר נתקלתי אצל ניטשה בביטויים עמימיים, לפעמים המוניים, לא היססתי לשארב ממקורות עממיים. ומלה כמו "ביש גדא" לא נראתה לי פסולה מצד ארמיותה. ואגב: אינני יודע משום מה הארמית פסולה אצל נבון אה. העברית של דניאל דומני איננה "מקראית" פוריטאנית... ויש אומרים שגם אותו האיש, — זה הביטוי ה"בובר על ידי לאור — דיבר קצת ארמית. לפרקים שבהם גם המקור הוא פיוטי יותר מצד הצורה, הש"תדלתי לתת צורה מקבילה בעברית שלי, שלנו היום, שלא ניתקה עצמה כלל גם מהמליצה המקראית אך הת"יתה אותה, מה שלא עשה פרישמן.

אני מבין יפה את ההלם הראשון שקיבל לאור כשנתקל בורתוסטרא בלתי מנוקד. למה הדבר דומה? למי שנתקל אחרי עשרות שנים ב"אהבת נעורים שלו בלי צמות. איזו אכזבה! כל אהבותינו הראשונות חיות בנו כמות שהיו אז...

אינני יודע אם היו למר"ל גם שיי-קולים כספיים בהחלטתו שלא לנקד את זרתוסטרא. אם הסכמתי לכך, הרי זה מתוך ידיעה ברורה שלא אתרגם בסגנון מקראי ולא אנסה אפילו לכתוב שירה. אך צודק לאור כשהוא אומר שההלם הוא לא רק עניין וויזואלי הוא. נכון. בנפשנו נשאר זרתוסטרא כחוייה שירית ב"עיקר, עם כמה מושגי יסוד פילוי-סופיים, הידועים אגב גם מספרים אחרים. ואם לנקוט דימוי מאלה ה"אהובים אצל ניטשה, דימוי מנוף הררי, נאמר, שלא דומה הר ממרח"קים להר כשאתה מעפיל בו, צעד אחר צעד. יכול להיות שקרה לי מה שקרה לאותו אדם צולע במשל של ניטשה, שעלה על סוס ועלה לראש ההר, והנה התברר שגם בהגיעו לשם הביא עמו את צליעתו. לכך אין עצה...

על פי רוב באו מלים שקריאתן אינה חד-משמעית בניקוד חלקי (אגב, גם באחת הדוגמאות שמביא לאור).

ולסיום. סימתי את הקדמתי לספר במשפט: "ולואי והדיוק יכפר לפחות על מה שפגמתי ביופי".

בדברי הביקורת שנכתבו על תר"גומי הספרים הקודמים, פטרו עצמם כל המבקרים על ידי מתן ציונים לתרגומי: טוב, טוב מאוד, מצויין וכו'. נהניתי הנאה טבעית ולא שמתי תי. היה לי ברור שציונים אלה באו לא מתוך בדיקה והשוואה עם ה"מקור, כי אם מתוך הנאה שבקריאה קלה או — גם זה קורה — מתוך הקרדיט הסגנוני שמעניקים לי מ"ראש, אם בצדק או במוגזם, מכל מקום לא במוצדק לגבי קונקרט ש"כזה כמו בעניין תרגום ניטשה. קיבלתי מכתבים אחדים מקוראים ש"טרחו להשוות עם מקור והעירוני על אי-דיוקים או תרגומים לא יפים. הרי דיחתי להם, אם כי לא תמיד צדקו, ואף תיקנתי פה ושם. ציונים כולל-ניים אין בהם תועלת.

ואגב, בשעת התרגום עיינתי גם בתרגומים הפולניים שלאור אהב אותם, ואף אני מתפעל ממעשהו של ליאופולד סטאף, המשורר הליידי — אך הלא אין הקורא נדרש לבדוק את המקור. דומני שגם ד"ר לאור לא עשה זאת הפעם ולא בדק תר"גומו של מי טוב יותר על פי המקור או על פי... הבנתו של קורא עברי חדש שלמענו נעשה התרגום.

תרגום יצירה שכזאת מטרחו שה"קורא יבין וייהנה, בעוד שאנחנו, ד"ר לאור, הקדמנו הנאה להבנה, כמובן, מתרגם גדול ממני, משורר, היה מ"תרגם כך שהקורא ייהנה וגם יבין. את פרישמן היום אי-אפשר לתת לו, הוא לא ייהנה ולא יבין. אינני יכול להסכים עם לאור באמרו שהרוח הארכאית-מקראית היתה עיקר הקסם, ואם היתה אז, אין כוחה היום. יחרי-על-כן, אי-ההבנות העמוקות שהיו מנת חלקו של ניטשה מצד מסלפים או שוגגים בימינו (והוא חשש מזה), לא תסולקנה על ידי ארכאיוציה מלאכותית. המליצה המקראית בפניו היום היא ארכאיוציה במידה רבה יותר מאשר לשונו הגרמנית של נ"טשה בספרו זה. הגרמנית שלו, למ"רות הריטוריקה הנבואית, שוטפת. השתדלתי במיטב כוחי לדאוג ל-מירב ההבנה בספר. ניטשה סוף-סוף — ויהיו טעמיו בבחירת הצורה אשר היו — רצה להגיד משהו בכל משפט ומשפט ולא לעשות רושם, ולא להדהים ולהקסים. אך — כאמור — בהקדמתי אמרתי: ייתכן שפגמתי ביופי; ודאי באותו יופי שהדהים את לאור ואותי לפני ארבעים שנה. אם הספר — כדברי לאור — קיפת את מרבית חינו, יופיו וקסמו על-ידי נטילת אופיו הקדום, הארכאי, אני מרשה לעצמי לפקפק. לא זה עיקרו. "אתם רוצים לצאת בעקבו-תני?" — אומר ניטשה — "היו נאי-מנים לעצמכם". השתדלתי לצאת ב"עקבות ניטשה. פסקו-פסקו, רעיון-רעיון, דימוי-דימוי, אך בלשונונו ו-בלי מלאכותיות.

על זאת באתי להגן בכך. אם בכך הצלחתי או נכשלתי, זה עניין אחר. לקוראים — בפשטות קליטה, למבקר-יום — בבדיקת מקור.

אני בא להעיר הערות אחדות ל-מאמרו של ד"ר דוד לאור, "זרתוסט"רא עברי חדש" (מעריב, 18.9.70), המתניחם לדרך תרגומי. אינני בא לחילה להעיד על עשייתי או עיסתי, משמע לא על טיב התרגום, כי על כך יעמדו מבקרים שמקצועם ב"כך או שיש קוראים בשריזים (ול"גבי ניטשה יש משקל מסויים לבשרי-ודם. הוא אשר אמר — וייסלח לי על הציטוט על-פי תרגומי הבלתי פיוטי: "מכל הנכתב אינני אוהב אלא את מה שאדם כתבו בדמו. כתוב בדם ונוכחת לדעת כי הדם הוא הרוח". ייתכן וזה נוגע גם לקורא. יש גם לקרוא בבשרי-ודם). על או-פיו של התרגום אעיר, כי עליו ערער ד"ר לאור.

כפי שהערתי בהקדמה לספר, לא בלב קל נגשתי למלאכה. תחילה אף חשבתי שאין בכלל צורך בתרגום. בתבקשתי לבטוח לערוך את התרגום פרישמן. או אז נזדמן לי לראשונה להשוות את התרגום עם המקור, משי-מע להפגיש אותם וגם להיפגש שניה עם אותו ספר בתרגומו העברי ש"הפעמיני, קרוב לוודאי באותן שנים שהפעים את בן דורי הנכבד, את ד"ר לאור. היפעמות זו, בהינת תוויית נעורים, איננה בשכחת וצורה ותוכן משולבים בה ומתערפלים בה אהדדי (ארמית באן מותרת לכל הדעות). גם נתפשנו לאידיאות הגדולות ול"שבירת הלוחות האדירה. אי-הכנת הסכסס נבלעה בהיפעמות הכללית ה"זאת.

מה שונה הדבר, לא רק לגבי קורא עברי היום, כי יש אף לי עצמי, בנטלי את "זרתוסטרא" של פרישמן ליד ומתקשה כבר להבינו. ומה עוד כשאני, לרגל המלאכה, משווה עם המקור הגרמני, שאולי הוא קשה מ"צד המרומן, אך קל ולעיתים ממש קליל מצד הצורה (ניטשה אוהב ו"מכבד רק "רגליים קלות"). בעוד שאצל פרישמן ההליכה בטכסט מצד הלשון כבדה וחלקים גדולים בלתי מובנים ונוסף לכך גם לא הובנו על-ידי פרישמן עצמו. ואין זה גורע כלום, כמובן, מהתודה העמוקה ש"בותרה בי אליו בזכות זרתוסטרא ו"טאגורו ועוד.

כאמרי שבינתיים נתחדש משהו ב"לשון העברית, התכונתי לא לטיילים כי אם למושגים רבים אחרים הרחו-קים מימי הנבואה וזרתוסטרא של ניטשה איננו נמנע מלהשתמש בהם, משמע איננו מתכנס כל-כולו לתחת איצטלא של גביא קדמון. הוא מדבר — לא בשבח — על עתונים. אצל פרישמן זה כמובן, "מכתב עתי". הוא מדבר על שעון, אצל פרישמן זה מורה-שעות (מה יבין, למשל, קורא היום במשפט: "נהלך את גלגלי מורי-השעות"?) ואין זו אשמחו של פרישמן שבימיו לא היתה ידועה ה"מלה הפשוטה "נובה" והוא כותב בלשון אולי פיוטית ובכל זאת לא יפה, אם לא לאמר מצחיקה, "אישוני-פסילוני משי" או כיוצא בזה.

ייתכן שיש שגב פיוטי רב בביטוי, בצאת לו תקרית מקרב מקרה: יהי נא לך הרחוק ואשר יבוא לנסיבה לאמר היום". כשהכוונה היא בעברית שלי הפרוזאית בעוונותי הרבים — אינני משורר, אודה ואבוש: "התהי וותן של המטרות מן המקרה. והיה לי העתיד והרחוק ביוחר סיבתו של יומך זה". קורא בימינו ייטיב להבין את המשפט שלי שאינו מנוקד ולא יבין — ואף אני לא הבנתי — את המשפט של פרישמן, למרות הניקוד המשרה רוח של שירה.

אותה דוגמא אחרונה של "בצאת לו תקרית מקרב מקרה" רחוק גם להיות מקראי. יש בו מן ההכרח מנוסח הפילוסופיה של ימי הביניים. מן ההכרח, שהרי בכל זאת אין ב"מקרא טכסטים פילוסופיים ומושגי "התהוות" לובשים שם צורה דימויית, ציורית, בעוד אשר אצל ניטשה ב"מקור מצויים בשפע ובלי רגיעה כלי-שהי — למרות האיצטלא — מונחים פילוסופים פשוטים שבכאלה ממילא נאלץ פרישמן להודק לפילוסופיה, אך כאן ימי-הביניים שימשו לו מקור והנה לשון פילוסופים זו של ימי-הביניים אף היא היחה מתורגמת מאוד, ועל כן כה מופלא מפעלו של החרש הירושלמי יהודה אבן שמואל, היוצק מחדש לעברית חדשה את מו"רה נבוכים. וחושש אני שאלה ש"הורגלו לתרגום הקאלסי, התיבוני, יתקשו לעכל יצירה חדשה זו.

למען האמת, ד"ר לאור איננו מכ"חיש את הצורך בתרגום חדש, אם כי אינני בטוח בכל שטרח, כפי ש"נאלצתי לטרוח אנוכי, לברר עד מה לא דייק פרישמן ועד מה המליצה המקראית אשמה באי-דיוקים או עד מה לא הבין ושיבש כוונות. אלא מאי? לדעתו של ד"ר לאור גם ה"יום חייב היה הדבר להיעשות בלשון מקראית. על כך אני חולק. אילו אמר שגם היום חייב היה לתרגם ספר זה מ"שורר, הייתי מסכים ומודה מ"ראש, שכוח שירה אין בני. אך גם משורר אילו נמצא וניגש למלאכה-יצירה זו (אצלי אולי רק מלאכה), לא הייתי מיעצו להשתמש בלשון המקרא.

גדול המומחים לניטשה בימינו הוא ואלטר קויפמן, פרופ' בפרינסטון (יהודי, כמובן, ממוצא גרמני, ואגב: רצה מאוד להישאר בארץ, באוני-ברסיטה שלנו, אך לא עורדרוהו לכך. וכי את קלצקין רצו כאן?). הוא מתרגם את מרבית ניטשה לאנגלית וגם את זרתוסטרא תרגם מחדש נ"ט סף על תרגומים קודמים. ושמעתי דברים מפיו — בועצתי בו — וגם הקדים לתרגומו: אחת הסיבות ל"ורתו של זרתוסטרא לקורא אנגלית בימינו, הוא הסגנון הביבלי על-פי תרגום קינג ג'יימס הקלאסי.

דוגמאותיו של לאור על שיר ה-שירים וקהלת, פשוט אינן הוגנות ומאוזנות עיניים. הללו נכתבו כיצאי-תן מהלב ומהזמן ולא היו החפ"שניות. שנית: כתבתי בהקדמתי ו"אני חוזר על כך (הקדמתי לתרגום